

УДК 172.15: 908 (477)

DOI: 10.17721/2413-7065.1(90).2024.303893

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ ТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор,

провідний науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті розглянуто основні філософсько-теоретичні засади інституціалізації українознавства як науки та навчальної дисципліни в умовах російсько-української війни. Наголошено на інтегративності та міждисциплінарності українознавства, проведено паралелі з деякими інтегративними науками вітчизнознавчого характеру, що існують у багатьох країнах світу: американістика (American Studies), полоністика, сходознавство тощо. Побіжно розглянуто історію становлення українознавства в 90-х роках ХХ ст., його інституціалізацію та показано політичні причини «згорання» українізації на догоду кланово-олігархічним інтересам. Встановлено мету і завдання курсу українознавства в аспірантурі, вищій та загальноосвітній школі: осмислення філософсько-теоретичних засад науки про Україну як самобутній етнокультурний та історико-політичний феномен. Авторка, спираючись на Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року (№ 527), розглянула навчальні програми загальноосвітніх шкіл з предмета «Захист Батьківщини» на наявність виховного компонента, а саме патріотичного виховання. Необхідним є збереження пам'яті про наших героїчних лицарів-захисників України, зустрічі з воїнами-учасниками російсько-української війни, що має важливе значення для виховання молоді в дусі патріотизму. Проте відсутність ідеалістичного уявлення про цінність рідної землі, поняття честі й слави, вірності традиціям предків, уявлення про Дух нації та ін. вказує на збіднення духовно-емоційної складової таких програм, позбавлених глибокого філософського сенсу, що зменшує й мотивацію до безкорисливого служіння Батьківщині. На думку авторки, саме українознавство покликане наповнити знання про Україну духовно-патріотичною мотивацією. Проблема інституціалізації українознавства має вирішуватися на всіх суспільних рівнях: академічному, університетському, обласному, місцевому. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві – справа державної ваги.

Ключові слова: українознавство; україністика; інституціалізація; Дух нації; національне виховання; патріотичне виховання; російсько-українська війна.

INSTITUTIONALIZATION OF UKRAINIAN STUDIES AS A SCIENCE AND ACADEMIC DISCIPLINE IN THE CONDITIONS OF RUSSIA-UKRAINE WAR

Halyna LOZKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

lead research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. This article explores the fundamental philosophical and theoretical principles of Ukrainian studies institutionalizing as a science and academic discipline in the conditions of the Russia-Ukraine war. The integrative and interdisciplinary nature of Ukrainian studies was emphasised, and

© Лозко Г.

parallels were drawn with some integrative disciplines of national character existing in many countries worldwide, such as American Studies, Polonistics, Oriental Studies, etc. A brief overview of the history of the development of Ukrainian studies in the 1990s, its institutionalization, and the political reasons for the "curtailing" of Ukrainianization to please clan-oligarchic interests is unveiled. The purpose and objectives of the Ukrainian Studies course in postgraduate, higher, and secondary education are established: comprehending the philosophical and theoretical foundations of the science of Ukraine as a unique ethnocultural, historical, and political phenomenon. The author, relying on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of June 6, 2022 (No. 527), examined the curriculums for secondary schools in the subject "Motherland Defence" for the presence of an educational component, particularly patriotic education. Preserving the memory of our heroic defenders of Ukraine and meeting with warrior participants in the Russia-Ukraine war are required for the patriotic education of the youth. However, the absence of an idealistic view of the value of the homeland, concepts of honour and glory, loyalty to ancestral traditions, and the view of the Spirit of the nation, etc., indicates a lack of the spiritual and emotional component of such programmes, devoid of deep philosophical meaning that diminishes motivation for selfless service to the Homeland. In the author's opinion, exactly Ukrainian studies are intended to fill knowledge about Ukraine with spiritual and patriotic motivation. Therefore, the issue of institutionalizing Ukrainian studies during the war should be resolved at all levels of society: academic, university, regional, and local. The formation of a positive attitude towards Ukrainian studies in Ukrainian society is a matter of national importance.

Key words: Ukraine studies; Ukrainistics; institutionalization; Spirit of the nation; national education; patriotic education; Russia-Ukraine war.

Постановка проблеми. Інституціалізація – це «процес визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти у напрямі задоволення деякої суспільної потреби. В науці – етап, коли процес продукування нею знань стає методологічно упорядкованим, а також залежним від організаційних форм, у яких він набуває якостей спеціалізованої суспільної практики; становлення різноманітних комунікативних органів науки – наукових інституцій, що відбувається в ході перетворення наукових досліджень у спеціалізовану суспільну діяльність» (курсив мій. – Г. Л.) [22].

У сучасному всьому світі, навіть попри політику невпинного зближення всіх народів у мультикультурному універсалізмі, все ж існують інтегративні науки вітчизнознавчого характеру. Красномовний приклад – американознавство, або американістика

(American Studies) – багатозначний термін, під яким розуміють сукупність наук, що комплексно вивчають історію, культуру, мову та літературу народів Америки. Після відновлення незалежності України в 1991 р. та встановлення двосторонніх відносин між Україною й США в Україні також розвивається американістика й створено її інститути. Кожна країна, яка поважає себе, має вітчизнознавчі інститути та науки, що вже давно стали звичними: славістика, германістика, полоністика, тюркологія, та інші інтегративні галузі. А що ж в Україні з україністикою (українознавством)?

Тема потребує хоча б побіжного філософського погляду на історію українознавства. У зв'язку з російсько-українською війною, коли повною мірою виявлено кризу національної самосвідомості, брак патріотизму й відповідальності за долю країни й народу, з'явилися колабораціонізм і зрада,

стають очевидними й помилки, допущені в інституційній політиці та освітньо-виховному процесі, причинами чого були насамперед соціальна несправедливість, корупційний підбір кадрів, а звідси й некомпетентність та безвідповідальність посадовців на всіх рівнях державної структури. Недооцінка ролі українознавства і загалом гуманітарних дисциплін стала фатальною – за 30-річчя виросло покоління, яке не цілком змогло усвідомити, що Україна й українство – безцінний національний феномен. Держава зовсім відмовилась від національних ідей та ідеології і відповідно від націєоб'єднувальних заходів, що стало причиною сепаратистських настроїв у АР Крим, легковажного ставлення до незалежності власної держави в Донецькій і Луганській областях. Так, ця війна виявила колаборантів і зрадників. Водночас екстремальні умови, спричинені війною, як «шокова терапія», повертають народові національну пам'ять. На війні гине цвіт нації – отже, ціна надто висока, щоб не отямитись. За таких обставин недоречно сумніватися в доцільності науково-дослідного інституту, ще й ставити питання, «чи потрібне Україні українознавство». Відомий афоризм, приписуваний В.Черчиллю під час Другої світової війни, «Якщо ми економимо на культурі, то за що ми воюємо?» насправді є аксіомою, цілком аналогічною й щодо українознавства.

Показово, що на початку 90-х років перший міністр оборони генерал-полковник К. Морозов дав наказ створювати кафедри українознавства у вищих військових навчальних закладах, бо «українські військовослужбовці повинні знати, яку державу вони захищають». Такі кафедри були створені, проте

проіснували недовго, бо, на жаль, українізація була згорнута новопризначеними міністрами-кучмістами, які швидко почали реорганізовувати українознавчі інституції, віддаючи пріоритети олігархізації України. Олігархія ж, як відомо, – «прямий шлях до втрати суверенітету» [20].

Авторка пам'ятає застереження відомого українського історика М. Брайчевського, висловлене ще в тих же 90-х: «Коли історія нас нічому не вчить, вона має здатність повторюватися». Опинившись віч-на-віч з ворогом-маніяком, що століттями перманентно знищує Україну, наш героїчний народ тримає оборону не лише матеріальних об'єктів нашої рідної землі, а й тієї духовно-культурної спадщини, що засвідчує наше право на власну ідентичність і є нашою метафізичною метрикою. Любов до України формується не лише емоційними споминами про рідний край, де людина була щасливою, а й усвідомленим знанням її справжньої історії та глибинним розумінням рідної мови й культури, умінням розпізнавати рідні архетипи та розрізняти «своїх» і «чужих» – саме українознавство й покликане дати таке комплексне знання.

У всьому світі нині зростає інтерес до України й україніки, знання про Україну й українців актуальне як ніколи, тому підтримка його інститутів на всіх рівнях, особливо наукових, – це інвестиція в майбутнє України.

Аналіз джерел та методологія. Джерельною базою українознавства є велика наукова та етнокультурна спадщина українського народу, створена впродовж його тривалого історичного розвитку з давніх часів до сьогодення, а його методологічною основою – філософське

осмислення *метафізичної ролі Батьківщини* як національно-екзистенційної цінності та єдиного справжнього гаранта самозбереження народу в його майбутніх нащадках. Українознавство – це насамперед синтез минулого, сучасного і майбутнього нашої країни й нації, яке потрібне в буквальному сенсі, за словами Кобзаря, «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм...». Здійснення такого синтезу й покладається на українознавство як інтегративну науку.

Серед відомих українознавців нашого часу: В. Борисенко, Н. Вірченко, Т. Воропаєва, П. Гай-Нижник [2], О. Газізова, І. Грабовська, В. Давидюк, Р. Додонов, Я. Калакура [5], О. Картунов, Г. Касьянов, О. Кожоляно, П. Кононенко [6], Т. Кононенко, Р. Коршук, В. Крисаченко, П. Масляк [16], О. Мишанич, С. І. Наливайко, С. С. Наливайко, А. Павко [21], В. Петрук, А. Пономарьов, Ю. Римаренко [15], М. Юрій, О. Семашко, М. Степико, О. Тиховська, І. Фаріон, Ю. Фігурний, О. Шакурова, В. Ятченко та багато інших. До українознавства належать і такі дослідження: про теорію етносу – О. Нельга, етнічні процеси в Україні – В. Євтух, ідеологічні основи української держави – М. Білий (Д. Світлий), методологію – В. Іванишин, етнічну психологію – О. Губко та І. Данилюк, козацьку педагогіку – Ю. Руденко. Ідеологічні основи українського націоналізму на новому сучасному етапі досліджував історик М. Кравченко (який, на жаль, загинув на війні) [8].

Проблеми інституціалізації українознавства як інтегративної галузі знань про Україну і українство вивчені ще недостатньо. Вже за незалежної держави через цілеспрямоване поборювання меркантильними чиновниками

філософії склалася ситуація, яка досі була характерною хіба що для тоталітарних режимів: ліквідація філософських кафедр, зменшення годин на викладання філософських дисциплін у ВНЗ, дискримінація «неугодних» філософів, загальне скорочення класичних гуманітарних курсів, у тому числі й історії, літератури, релігієзнавства, етики, естетики та ін.

В Україні за 30-ліття незалежності не було здійснено *цілісного філософського осмислення буття українства*: його власної візії, національного ідеалу, національної ідеї та ідеології, національного чину (дії на благо нації). Заперечення ідеології як такої, що постійно постулюється українською політологією, та поширення таких наративів в інформаційному просторі не витримують критики самим життям: кожній країні, що хоче залишитися в історії, притаманна *ідеологія самозбереження*, і не важливо, чи вона проголошується офіційно, чи здійснюється непомітно, але цілеспрямовано. Саме українознавство й зобов'язане забезпечити збереження національної самосвідомості та ідентичності українців, виховати духовних особистостей, вільних громадян вільної України, а не слухняних рабів олігархату чи загниваючої імперії.

Основна методологія українознавства – національно-екзистенційний підхід до аналізу й синтезу всіх явищ і фактів українського буття: розгляд їх через призму корисності й придатності для України й українців, а не сліпе копіювання глобальних взірців. Якщо досі світ користувався зовнішніми поглядами на Україну, то нині ватро віддати перевагу «інсайдерській» методології – отриманню знань від української науки і самих носіїв автентичної етнокультури, тобто

знань, що йдуть зсередини українознавчого дискурсу. Знання про Україну із зовнішніх джерел часто виявляються неточними або взагалі хибними, тому інформація «з внутрішніх першоджерел» українських українознавців є найціннішим здобутком науки. До такої ж тенденції нині схиляється і європейська, й американська наука.

Мета статті – дати загальне філософсько-теоретичне визначення українознавства як науки та навчальної дисципліни, показати її роль у патріотичному вихованні молодого покоління українців в умовах російсько-української війни, довести необхідність інституалізації українознавства як інтегративної науки про Україну.

Виклад основного матеріалу. Знання про рідну країну й народ були заступаними й цікавими завжди. За часів Русі Київської літописання заклало основи збереження пам'яті про себе й сусідів – це вже були зачатки краєзнавчих та етнографічних знань, що отримали свій розвиток у літературних та історичних творах, а згодом і в наукових працях.

У ХХ ст. на необхідності впровадження спеціальних дисциплін з українознавства у середній та вищій школі наполягав президент новоствореної тоді Української академії наук В. Вернадський (1918). Уже в 1920 р. С. Єфремов підготував і видав перший навчальний посібник з українознавства для самоосвіти народу [3]. За часів УНР та Української Держави (Гетьманату) були зроблені й перші спроби інституалізації українознавства. Проте ідеї українознавчої освіти після поразки Української революції 1917–1921 рр. були перервані на довгих 70 років підневільного існування

України як республіки у складі Радянського Союзу.

З початком боротьби за відновлення державної незалежності нашої країни виникла й потреба у поглибленні знань про Україну, почалося повсюдне вивчення так званих білих плям в історії та культурі України, викриття всіх форм геноциду, яких зазнав наш народ під імперсько-московським ярмом. Авторка цієї статті є свідком тих історичних процесів, до яких була залучена значна, мабуть найактивніша, частина нашого суспільства. У жовтні 1989 р. з ініціативи колективів наукових установ тоді ще АН УРСР, вищих навчальних закладів, творчих спілок і громадських організацій було створено Національну асоціацію українознавців (НАУ) як громадську організацію культурно-освітнього напрямку, метою якої було сприяння розвиткові українознавства в Україні та зарубіжжі. Проводився цілий ряд наукових конференцій як у столиці, так і в інших областях України. З того часу розпочався черговий етап відродження українознавства як науки. НАУ підтримує постійні контакти з Міжнародною асоціацією україністів (МАУ). Мета обох цих організацій: «...привернути увагу науковців, членів асоціації, зокрема молодих, до явищ, питань і проблем українського життя, культури та історії, обійдених, замовчуваних або сфальсифікованих у недавньому минулому чи й досі ігнорованих або неадекватно інтерпретованих» [19].

З перших років незалежності України у вищій і середній освіті було впроваджено викладання шкільних предметів і навчальних дисциплін «Українознавство» та «Народознавство», що засвідчують і перші українознавчі праці авторки,

і розробки навчальних програм для ВНЗ [9; 12; 13; 14]. Причому «Українське народознавство» було рекомендоване МОН України як навчальний посібник для *студентів вищих навчальних закладів* (лист №1/11-4844 від 08.06.2010). Наукова й викладацька спільнота з ентузіазмом вивчала проблеми замовчуваної або призабутої історії, культури та народних звичаїв, проводилися численні наукові конференції та творчі вечори, присвячені пам'яті видатних діячів України.

Суспільство спрагло долучалося до пізнання істинної історії нашої держави. Значний інтерес викликала тоді ще нова й невідома українцям «Енциклопедія українознавства», яку українці діаспори передали в Національну бібліотеку ім. В. Вернадського [1]. Ця енциклопедія була створена у 1940–1990-х роках під егідою Наукового товариства імені Шевченка в Європі (НТШ у Європі), розташованого у французькому місті Сарселі. Всього було видано 14 томів. У 1993–2003 рр. ці томи було перевидано як «репринтові видання» в Україні (у Львові та Києві). Незважаючи на доволі хаотичне розміщення матеріалів у різних томах енциклопедії, вона стала вагомим поштовхом для українських науковців до пошуків і переосмислень правдивої українознавчої інформації.

У Львові було створено Інститут українознавства, що постав з ліквідованого радянською владою в 1940 р. Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), а згодом входив до структури Львівського державного університету ім. І. Франка (1963–1969). У перші роки відновлення державної незалежності України його було перетворено на Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України (Постанова Президії НАН України

№ 6 від 20 січня 1993 р.). У складі цього Інституту станом на 2019 р. працюють відділи: археології, історії середніх віків, нової історії України, новітньої історії, української літератури, української мови, центр досліджень українсько-польських відносин. Щоправда, ще бракує філософсько-теоретичного осмислення українознавства, проте львівські науковці плідно працюють під егідою НАН України.

У Києві 24 січня 1992 р. було створено Інститут українознавства при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. У 2000 р. цей Інститут було перетворено на Науково-дослідний інститут українознавства (НДІУ) Міністерства освіти і науки України як наукову інституцію, наказ про що підписав В. Ющенко, на той час ще прем'єр-міністр України (Постанова Кабінету Міністрів України за № 1003 від 21.06.2000 р. та Наказ Міністра освіти № 340 від 27.07.2000 р.). А 7 серпня 2009 р. уже президент України В. Ющенко надав НДІУ статус *національного*, відтоді установа мала назву «Національний науково-дослідний інститут українознавства (ННДІУ)».

Така інституціоналізація виявилась своєчасною й плідною, вона дала змогу згуртувати українознавців та створити методологічно впорядковані, національно значимі наукові продукти: монографії, наукові журнали, підручники, навчальні програми та методичні посібники. До компетенції Інституту належить «розробка концепції українознавства як *комплексу наукових досліджень*, вибудованих на міждисциплінарній основі, що вивчає Україну, українців і українськість у досвіді спільнотного культуротворення, впровадження

здобутків українознавства в освітню практику, а також співпраця з українознавчими центрами й інституціями в усіх країнах розселення українців» [18].

Та національне піднесення й пасіонарна суспільна хвиля в 90-х роках були значно приглушені першими президентами України, особливо кучмістами, й створеною ними олігархічно-клановою системою управління. Українознавчі заклади потерпали від усіляких утисків, реформ та переслідувань, що триває й досі. У тому числі зазнав тимчасової ліквідації та реорганізації й ННДІУ, причому внаслідок цієї «реорганізації» в Інституті було відібрано статус національного (2014). Такі репресивні заходи не можна назвати державницькими, оскільки маємо справу з очевидним замахом на українство, здійсненим зсередини цілеспрямовано і, схоже, на догоду московським кураторам.

Нині до структури НДІУ входять наукові відділи: філософії та геополітики; української етнології; культурології; українознавства в науково-освітньому просторі; української філології; історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства; міжнародних зв'язків та євроінтеграції; історичних пам'яток та культурної спадщини; військово-патріотичного виховання. У 2023 р. відкрито також відділ аспірантури та прийнято на навчання групу аспірантів. Відповідно до концепції НДІУ «всі ці підрозділи в своїй науковій і освітній діяльності репрезентують суттєві структурні елементи українознавства як міждисциплінарного комплексу наукових дисциплін».

Інституалізація українознавства в умовах російсько-української війни набуває важливого *стратегічного*

значення і є справою державної ваги. Українознавчі дослідження та популяризація їх результатів у суспільстві можуть здійснюватися лише завдяки державній підтримці та розгалуженій мережі українознавчих закладів різного рівня: *академічного* (науково-дослідні інститути), *університетського* (центри, відділи, кафедри), *обласного* (центри, товариства, малі академії, FB-групи), *місцевого* (громадські лекторії, шкільні гуртки) тощо. Актуальним також залишається й формування в українському суспільстві позитивного ставлення до українознавчих студій та усвідомлення цінності рідної історії, мови й культури. Окремо варто переглянути й систему підготовки українознавців та перепідготовки педагогічних працівників, важливою ланкою чого має стати насамперед аспірантура, організована на академічних засадах, а не обласні інститути післядипломної освіти (що вже перетворилися на виробників симулякрів освіти та обслугову обласних держадміністрацій). Важливою структурною ланкою інституалізації стає й створення громадських українознавчих інституцій (центрів, кафедр, філій, об'єднань) в Україні та за її межами, до чого може добровільно долучатися українська діаспора в країнах свого проживання.

Структуризація українознавства як науки передбачає насамперед концептуалізацію *об'єкта і предмета* дослідження, як-от: філософське осмислення феномену України й українства, комплексне вивчення історії, мови, літератури, мистецтва, культури, етнографії, релігії, економіки, соціології, природничих і технічних досягнень українського народу в його зв'язках з іншими народами з давніх часів до сьогодення. Наприклад,

можна все життя збирати й досліджувати окремі артефакти, але не бачити цілісної картини їх існування, поширення, функцій та значення. Щоб проникнути в сутність явища, треба змінити оптику бачення, що дасть змогу бачити більше і шир, і вглиб. Такий багатогранний *науковий синтез* передбачає не лише міждисциплінарні дослідження, а й філософську оптику глибинних причинно-наслідкових зв'язків між явищами в діяхронічному й географічному, тобто часово-просторовому континуумі.

Мета і завдання курсу українознавства в аспірантурі, вищій та загальноосвітній школі: осмислення філософсько-теоретичних засад науки про Україну як самобутній етнокультурний та історико-політичний феномен; синтез і систематизація знань з дотичних до українознавства наук; усвідомлення сутності та тенденцій сучасної науки про український етнос; вивчення взаємодії народів (національних меншин) у контексті загальної етнічної історії України; з'ясування ролі й місця українського етносу в європейському та світовому контексті; перегляд деяких стереотипних поглядів через призму сучасних положень українознавства, виявлених у ході російсько-української війни, та вироблення нових стратегій розвитку, альтернативних і незалежних від імперського минулого; створення прогностичних моделей буття майбутньої України в умовах суперечливих процесів глобалізації та етнічного ренесансу, екзистенційної війни й геноциду та прагнення українців до самозбереження своєї країни й народу; сприяння відродженню української нації, її духовно-культурних традицій, піднесення національної гідності українців, віри в себе та свою державу, вироблення

переможного менталітету та візії вільної, успішної України.

Непересічна роль українознавства у вихованні патріотизму молодого покоління очевидна вже самим своїм існуванням, заявленим у назві та завданнях науки про Україну й українство. На жаль, після викорінення українознавства як навчального предмета зі шкільних програм у кінці 90-х наша освіта втратила й свою *націоцентричну традицію*, яку зберігала впродовж тривалих політичних лихоліть, часто переховуючи її в завуальованих формах, проте дбайливо передаючи її від покоління до покоління. Якщо донедавна освітяни намагалися уникати навіть слова «національний», як стверджує концепція МОНУ [7], то тепер війна розставила все на свої місця: що не вдавалося виховати методом «лагідної українізації», стало очевидним в екстремальних умовах. Патріотизм – це головний складник саме *національного виховання*.

Виховання патріотизму входить до навчально-виховних програм майже усіх країн світу: США, Японії, Великобританії, Франції, Литви, Латвії, Польщі та ін. Щоправда, Німеччині, де патріотичні ідеї були спаплюжені А. Гітлером, міжнародною спільнотою прищеплено стійкий комплекс «провини», якого вона досі не може позбутися: тут бояться офіційно говорити про патріотичне виховання й керуються принципом, що «патріотизм не можна прищепити». Українцям також намагалися століттями прищеплювати різні комплекси – «малоросійства», «молодшого брата», другорядності й провінційності тощо. Таких комплексів необхідно позбуватися. Українознавство може й повинно створювати у свідомості молодого покоління почуття гордості

за багату й глибоку рідну культуру, героїчний менталітет нації, що століттями виборює свою свободу, за яку гинуть найкращі сини й дочки України.

В умовах затяжної російсько-української війни в Україні має бути створена нормативно-правова база патріотичного виховання, підготовлено спеціальні документи, розроблено навчальні програми та методичні матеріали щодо змісту й форм національно-патріотичного виховання для закладів освіти різного рівня. Так, у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України МОНУ сказано: «На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» [7]. Саме українознавство може і повинно забезпечити розробку таких системних заходів та їх змісту й форм.

Безумовно, у позакласній роботі вчителі застосовують різні форми патріотичного виховання, як, наприклад, вивчення й шанування національних символів України, збереження пам'яті про наших героїчних лицарів-захисників України, зустрічі з учасниками бойових дій, перегляд і обговорення фільмів, проведення днів ушанування героїв та ін., що має важливе значення для виховання молоді в дусі патріотизму. Проте у типових навчальних програмах для ЗОШ з грифом МОНУ з предмета «Захист України» на 2022 рік [4] як для середніх, так

і для старших класів не виявлено українознавчого компонента, відсутні й психологічні та морально-етичні теми, не спостерігається й орієнтації на споконвічні взірці киево-руського й давньоукраїнського лицарства, козацької педагогіки, що вже було науковим здобутком українознавців з початку відновлення незалежності держави – це якраз те, що можна вважати національно-патріотичним вихованням. Бо вивчення саме цих мотиваційних аспектів українського лицарства має першочергове значення перед тим, як вивчати власне бойову, стрійову чи медичну підготовку до захисту Батьківщини. І таких взірців, які не вивчаються ні в курсі історії, ні літератури, можемо назвати безліч – це те головне, що цілеспрямовано зробили «другорядним», «малозначущим», хоча це якраз і є той українознавчий компонент, який постійно вилучають з освітнього процесу. Не вивчаються ці ментальні архетипи українського лицарства навіть у курсі загальної етики, яку взагалі скасовано навіть з педагогічних вишів (під «шумок» скорочення філософських дисциплін).

Для розуміння того, про що йдеться, розглянемо кілька прикладів. Взяти хоча б «дружинну філософію» великого київського князя Святослава Ігоровича, під якою ми маємо на увазі систему світогляду, духовності, морально-етичних принципів і настанов, аксіологічних пріоритетів, якими жили й керувалися воїни Святослава і які були взірцями й для козацької традиції та, безумовно, мають стати прикладом і для сучасних молодих українців як витокові смисложиттєві філософії військового суспільного стану (козаків). Так, наша військова традиція має тисячолітню тяглість.

Уже в давньоруській культурі з

давніх-давен було вироблене й усталене морально-етичне поняття *честі й слави*. Про моральну категорію слави як найвищої гідності лицаря молоде покоління українців може дізнаватися вже з колядницьких обрядодій, таїнств Різдва світу та Щедрого вечора (Новоліття), збагачених мотивами дружинної поезії, які дійшли з глибин народної пам'яті. У літописному: «воїни шукають собі честі, а князю слави» – знову бачимо зразок високої морально-етичної системи, яка існувала в українського народу з давніх-давен. Чесне виконання військового обов'язку, збереження слави власної держави і її правителя гарантувала рідна духовно-культурна традиція. Хіба ця споконвічна родова істина не заслуговує на докладніше вивчення як одна з основ філософії українознавства і потужна виховна сила?

Взаємини князя-воєначальника і воїнів-дружинників досі залишаються взірцем і для сучасних ЗСУ: сила лицарського духу Святослава Хороброго буквально еманує, розпросторюється, ніби священним вогнем охоплює всіх його воїв – магічна єдність головнокомандувача з «Богом Прі й Перемоги» наснажує все військо готовністю до походу і психологічно чи метафізично передається всім воїнам. Тут маємо для ілюстрації літературні описи такого єднання, як, наприклад, у поемі В. Шаяна «Балада про Святослава» (що, на жаль, не вивчається і навіть не згадується в курсі української літератури). У філософській праці «Священний героїзм» В. Шаян доводить, що почуття святості боротьби за рідну землю є основою українського національного світогляду. Тут уперше в історії філософської думки В. Шаян дає визначення *священного героїзму*: «Героїзм, що

служить цим найвищим ідеалам нації і людства одночасно, називаємо Священним героїзмом. <...> Дивне диво, усвідомлення своєї найглибшої сутності dokonується в стані, який екзистенційна філософія окреслює як т. зв. “граничну ситуацію”, себто при загрозі смерті, чи зустрічі із самою смертю» [23, с. 450–455].

Українська нація перебуває в екстремальних історичних умовах понад тисячоліття, постійно долаючи несприятливі обставини в боротьбі за гідне життя на своїй рідній землі. Цей парадокс позначився на національному світосприйнятті й розумінні необхідності протистояти негативним обставинам постійно. В. Шаян вважав, що українці з винятковою гідністю виборювали свою правду, часто ціною життя: «Так, є Правда, – є Сонце в житті людини і в історії. Є добро і цінність, вища за життя, вища за біль і за страх смерті: це *людська гідність, це воля нації*, це сама нація як духова спільнота всіх її членів, живих, мертвих і ненароджених; це сам творчий Дух Людини, що животворить в історії людства. Цей Дух і ці дійсні у ньому *цінності є вищі від життя*. І саме цю правду стверджується і потверджується ціною життя» [23, с. 454].

Філософ-українознавець В. Шаян вважав, що Дух нації в історії час від часу втілюється у найвидатніших представниках свого народу. Дух нації (дух народу) – категорія метафізики, сила, яка «охоплює, проймає собою все етнічно споріднене суспільство й може проявлятися як феномен за часів найбільших національних випробувань, історичних потрясінь, сильних колективних переживань» [11, с. 118]. До якої галузі науки належить це поняття? Чи вивчається

воно в курсі фізики, психології, етнології, етики чи релігієзнавства? Воно вивчається в курсі українознавства.

Без розуміння цього найважливішого сутнісного «компонента» освіти неможливо виховати достойного громадянина своєї Батьківщини. Дух нації – це *вічна національна субстанція*, яка проявляється в найсвідоміших, найталановитіших особистостях і через них знову й знову повертається в народне середовище, часто вже у формі міфу, героїчної легенди, кобзарської думи, пісні, несучи, поширюючи й зберігаючи те сутнісне, що, власне, і є Духом нації (наприклад, Перун зі своїм «воїнством небесним» підтримує військо князя Святослава Хороброго, Козак Мамай, як вічно суцый дух, крізь час і простір приходять на допомогу козакам) [11, с. 108–111]. Це той тонкий метафізичний «розчин», який з'єднує окремі цеглини (клітини) національного організму.

Те саме стверджував і національний ідеолог М. Кравченко: «Абсолютна більшість чомусь звикла вважати, що нація складається з людей. Це абсолютно не так. Це все одно як вважати, що стіна складається з цеглин, забуваючи при цьому, що цеглини без цементного розчину, що їх зв'язує, є не стіною, а купою. Зв'язки, які еднають людей для визначення нації, є вирішальними». А зв'язуючим цементом національного організму історик вважав кров: «Кров пов'язує окремих людей у роди, і та сама кров пов'язує окремі роди в націю» [8, с. 18]. Характеризуючи національну ідею, історик доходить висновку, що «національна ідея – це те, що сполучає націю в єдине ціле. Це душа національного організму. Це спільна мрія-мета. Це надзавдання, що мобілізує всі складові нації

для руху в майбутнє. Національна ідея не може бути вічною. Досягнувши однієї мрії-мети, треба ставити перед собою нову» [8, с. 21]. Такі, на перший погляд, «дидактичні» метафори красномовно розкривають і саму сутність українознавства як комплексної міжгалузевої науки про Україну, яка з'єднує, інтегрує в собі поняття «Україна» і «українство».

Важливою метафізичною сутністю наділене й поняття Батьківщини – рідної землі, яка, на жаль, також лишається поза увагою офіційної науки та освіти: свою державу Русь пращури уявляли як *священний географічний простір*, на якому споконвічно проживали руси, й боронили її від ворожих наїздів, пограбувань та загарбань. За часів Святослава Русь володіла найбільшою територією за всю її подальшу історію. За даними українських істориків, син Святослава Володимир отримав Русь як *найбільшу країну Європи* (наприкінці X ст. її територія становила 800 тис. км²), проте саме цей «рівноапостольний» князь і започаткував процес розпаду Русі, бо вчинив замах на Дух нації. Для порівняння: територія України перед російсько-українською війною становила 603,6 тис. км². Чому за тисячу років переважна більшість істориків ще не звернула увагу на ці історичні факти, не зробила синтезу духовних і матеріальних чинників, що впливають на долю держави? Це завдання ще чекає українознавців. В. Шаян же визначив націю як «усвідомлену спільноту крові і долі» [11, с. 108].

За визначенням віце-президента Академії наук вищої освіти України професора Петра Масляка, «територія держави – це визначена на основі норм міжнародного права частина земної поверхні (суходіл, внутрішні акваторії,

повітряний простір над ними), на які поширюється виключний суверенітет цієї держави. Це означає, що певна, відокремлена від інших земна поверхня керується тільки законами певної держави, яка має виключне право користуватися цією землею (територією) на власний розсуд» [16, с. 70].

Поняття Землі – глибинне і складне, воно не вичерпується лише матеріальними параметрами. Це насамперед рідна мати – символ місця, де народжується людина. Земля заселена (село) – місце появи Роду людей. Земля родюча – ґрунт для вирощування врожаю. Земля священна – сховище предків – місце, що випускає (народжує) і приймає (хоронить), щоб знову й знову народжувати. Розуміння нерозривної єдності людини з Родом і Землею притаманне українцям з глибокої давнини. Відірваність від силового поля рідної землі спричинює не лише занепад, поразки й лихоліття, а й генетичні зміни населення або цілковиту його заміну [10, с. 54]. Як бачимо, на цих важливих духовних принципах екзистенції України, що є основоположними в її буттєвому вимірі, не акцентує увагу ніяка інша дисципліна, окрім власне українознавства.

Українознавство нині значну увагу приділяє й ідентифікації та збереженню культурно-мистецької спадщини України, вкраденої московією впродовж багатовікової гібридно-інформаційної війни та імперського поневолення України. І вкрадено не лише матеріальні багатства, а найголовнішу сутнісну частину української душі – саму назву Русь і її історію. Як пише професор Я. Калакура, «пріоритетною зброєю рашистів, націленою на українську Людину, у цій війні виявились міфологізація «русского

міра», дезінформація, брехня і маніпуляції суспільною свідомістю». Україна має завершити «процес декомунізації та дерусифікації історико-культурного та інформаційного простору України». Отже, в такій ситуації, на думку науковця, найефективніша відповідь може бути нанесена саме інтелектуальною зброєю, якою є українознавство [5, с. 16].

Висновки. Українознавство (україністика або україніка) – галузь гуманітарних знань, що вивчає Україну в єдності її філософської, історичної, культурної, політичної, соціальної, економічної проблематики та життя української діаспори за кордоном. Філософська україністика осмислює Україну як духовно-культурний феномен у його самобутніх етнокультурних проявах, метафізичних та онтологічних вимірах.

Поява й розвиток українознавства відбуваються в органічній єдності зі становленням українського етносу й нації: від давнього міфопоетичного образу рідної землі, збереженого в пам'ятках фольклору, та перших писемних згадок істориків і мандрівників до системного українознавчого дискурсу: тематичних викладів історіографічних та історіософських досліджень у наукових студіях та їх вивчення в системі освіти, *екстраполяції україноцентричних ідей* на все українське суспільство з метою цілеспрямованого відродження *Духу нації*.

Чергове відродження українознавства у незалежній Україні продовжує тривалу естафету попередніх поколінь та формує українознавство як інтегративну науку, навчальну дисципліну й методологію освіти. Така важлива духовно-інтелектуальна програма, що має національно-екзистенційне значення, повинна спиратися на всебічну

державну підтримку. Нагальною потребою під час російсько-української війни є й необхідність повернути НДІУ статус національного, відновивши таким чином історичну справедливість.

Поразки України часто відбуваються внаслідок системних управлінських помилок, які треба виправляти, бо несправедливість, як відомо, породжує ще більше зло. В умовах російсько-української війни українознавчі дослідження, як ніколи, потребують державної підтримки та створення українознавчих закладів різних рівнів: академічного, університетського, обласного, місцевого. Формування позитивного ставлення до українознавства в українському суспільстві – таким має бути державницький підхід до зміцнення національної самосвідомості та збереження власної ідентичності.

Під час російсько-української війни роль українознавства у вихованні патріотичних почуттів молодого покоління є особливою: виховати українця, сповненого самоповаги й чіткого усвідомлення цінності рідної землі (рідного дому) й рідної культури, здатного у майбутньому протистояти численним глобальним чи імперським викликам, спорядженого правдивим знанням рідних коренів та національної самобутності, що може дати лише інтегративна наука українознавство, яка насправді стає нашою науковою й інформаційною зброєю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Кн. 1, т. 1–3. Львів, 1993–1994.
2. Гай-Нижник П. Роль та місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки.

Українознавство. 2015. № 1. С. 53–60.

3. Єфремов С. Українознавство. Київ: Всеукраїнський кооперативний видавничий союз, 1920. 64 с.

4. Захист України. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 10–11 класи. 2022. 65 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf>

5. Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 15–25.

6. Кононенко П. Українознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М-во освіти і науки України, НДІ українознавства. Київ, 2005. 679 с.

7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527. URL: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiia-natsionalno-patriotychno>

8. Кравченко М. Нація як надродина. Національна ідея та контрфактичність українського націоналізму. *Націоналістичний ідеологічний журнал*. Київ: Орієнтир, 2020. С. 18–21.

9. Лозко Г. С. Вступ до українознавства: конспект лекцій з курсу українознавства для викладачів і студ. негуманітар. вузів I курсу ден. форми навчання : навч. посіб. / Г. Лозко (Г. Печерна). Київ: КПП, 1990. 92 с.

10. Лозко Г. Етнодержавознавство. Філософсько-теоретичний вимір. Курс лекцій. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 384 с

11. Лозко Г. Етнологія релігії. Миколаїв: Ліон, 2023. 372 с.

12. Лозко Г. Навчально-тематичний план і програма з українознавства. *Навчально-тематичні плани і програми курсів підвищення кваліфікації вчителів-предметників при обласних інститутах післядипломної освіти та вищих учбових закладах* / Г. С. Данилова, А. В. Царенко, Г. С. Лозко та ін. Київ:

УПКККО, 1997. III частина. 172 с. С. 44–81.

13. Лозко Г. Українське народознавство. Київ: Зодіак-ЕКО, 1995. 362 с.

14. Лозко Г. Українське народознавство. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 512 с.

15. Мала енциклопедія етнодержавознавства / заг. ред. акад. Ю. Римаренка. Київ: Генеза, Довіра, 1996. 942 с.

16. Масляк П. Країнознавство. Підручник. Київ: Знання, 2007. 293 с

17. Мишанич О. Українознавство як світова наукова дисципліна. URL: <https://www.rius.kiev.ua/journal/2-3/myshanych>

18. Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. URL: https://uk.unionpedia.org/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%9E%D0%9D_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

19. Національна асоціація українознавців. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsionalna_asotsiatsiia

20. Олещук П. Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/>

21. Павко А. Європейський вектор українознавчої науки в умовах сучасних загроз та викликів. *Українознавство*. 2023. № 1(86). С. 8–14.

22. Стельмах С. П. Інституціоналізація історичної науки. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е–Й. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20

&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Instytucjonalizaci ja_istor_nauky

23. Шаян В. Віра предків наших: вибрані твори / серія «Пам'ятки релігійної думки України-Русі» / передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко. Київ: ФОРМ-Стебеляк О., 2018. Т. I. 400 с.

REFERENCES

1. *Encyclopedia of Ukrainian Studies*. (1993–1994). General Part. Book 1, Vol. 1–3: Lviv 1993–1994. [in Ukr.]

2. HAI-NYZHNYK, P. (2015). The Role and Place of Ukrainian Studies in the Modern Scientific Space and its Importance in the Humanitarian Policy of the State and the National Security System. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1, pp. 53–60. [in Ukr.]

3. YEFREMOV, S. (1920). *Ukrainian Studies*. Kyiv: All-Ukrainian Cooperative Publishing Union, 64 p. [in Ukr.]

4. *Defence of Ukraine*. (2022). Curriculum for Institutions of General Secondary Education. Grades 10-11. 65 p. [online] Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-standart.pdf> [in Ukr.]

5. KALAKURA, Ya. (2023). Ukrainian Studies in the Challenges of Moscow's War against Ukraine. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1(86), pp. 15–25. [in Ukr.]

6. KONONENKO, P. (2005). *Ukrainian Studies: A Textbook for Students of Higher Education Institutions of Ministry of Education and Science of Ukraine*, RIUS. Kyiv, 679 c. [in Ukr.]

7. The Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine. (2022). *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, as of 6, 2022, No. 527*. [online] Available at: <https://lpnu.ua/viddil-molodizhnoi-polityky-ta-sotsialnoho-rozvytku/kontseptsiiia-natsionalno-patriotychnoho> [in Ukr.]

8. KRAVCHENKO, M. (2020). The Nation as a Superfamily. The National Idea and

- Counterfactuality of Ukrainian Nationalism. *Natsionalistychnyi ideolohichnyi zhurnal* (Nationalist Ideological Journal). Kyiv: Orientyr, pp. 18–21. [in Ukr.]
9. LOZKO, H. (1990). *Introduction to Ukrainian Studies: a Synopsis of Lectures on the Ukrainian Studies Course for Teachers and Students of Non-Humanitarian Higher Educational Institutions of the 1st Year, Full-Time Study: A Textbook*. Kyiv: KPI, 92 p. [in Ukr.]
10. LOZKO, H. (2012). *Ethnostate Studies. Philosophical and Theoretical Dimension*. Course of Lectures. Ternopil: Mandrivets, 384 p. [in Ukr.]
11. LOZKO, H. (2023). Ethnology of Religion. *Scientific Articles*. Mykolaiv: Ilion, 372 p. [in Ukr.]
12. LOZKO, H. (1997). *Educational and Thematic Plan and Program of Ukrainian Studies*. Educational and Thematic Plans and Programs of Courses of Professional Development of Subject Teachers at Regional Institutes of Postgraduate Education and Higher Educational Institutions. Kyiv: UIPKKKO, Part III. 172 p. pp. 44–81. [in Ukr.]
13. LOZKO, H. (1995). *Ukrainian Ethnology*. *Zodiac-ECO*, 362 p. [in Ukr.]
14. LOZKO, H. (2014). *Ukrainian Ethnology*. Ternopil: Mandrivets, 512 p. [in Ukr.]
15. RYMARENKO, Yu., ed. (1996). *Small Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv: Genеза. Dovira, 942 p. [in Ukr.]
16. MASLIAK, P. (2007). *Country Studies*. Coursebook. Kyiv: Znannia, 293 p. [in Ukr.]
17. MYSHANYCH, O. *Ukrainian Studies as a Global Scientific Discipline*. [online] Available at: www.rius.kiev.ua/journal/2-3/myshanych [in Ukr.]
18. *Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine*. [online] Available at: https://uk.unionpedia.org/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0_%D0%9C%D0%9E%D0%9D_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 [in Ukr.]
19. *National Association of Ukrainian Studies*. [online] Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Natsional_na_asotsiatsiia [in Ukr.]
20. OLESCHUK, P. *Oligarchization of Power is a Direct Path to Transformation into a Colony*. [online] Available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/> [in Ukr.]
21. PAVKO, A. (2023). European Vector of Ukrainian Studies in the Conditions of Modern Threats and Challenges. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1(86), pp. 8–14. [in Ukr.]
22. STELMAKH, S. Institutionalization of Historical Science. *Encyclopedia of the History of Ukraine: Vol. 3: E-Y* [online] Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Instytucionalizacija_istor_nauky [in Ukr.]
23. SHAIAN, V. (2018). Faith of Our Ancestors: Selected Works. *Series of "Memoirs of the Religious Thought of Ukraine-Rus"*. Kyiv: PE Stebeliak O. M., 400 p. [in Ukr.]